

www.turkishstudies.net/social

Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in Düşünce Dünyalarının Etkileşimleri, Dönüşümleri ve Farklılaşmaları Üzerine Bir İnceleme*

An Analysis on the Interactions, Transformations and Differentiations of the Thought Worlds of Cemil Meriç and Ümit Meriç

Erkan Çav**

Abstract: Every person who dedicates his/her life to thinking enriches the world's thinking. The feelings and thoughts produced by the intellectual start from the people around his/her who are in direct communication and relationship with his/her, and reach everyone who reads his/her writings and works, listens to his/her speeches, and examines his/her ideas. In the rest of his life, when Cemil Meriç (1916-1987), who was blind at the age of 38, needed a helper to read books, the person who carried out this service the most was undoubtedly his daughter Ümit Meriç (b.1946). The intellectual Cemil Meriç's daughter Ümit Meriç is also his student, assistant, collaborator and comrade in his 71-year life, and performed this duty with a responsibility and seriousness, especially after his father blind for 33 years uninterruptedly. Our question is this: What is the intellectual legacy that Ümit Meriç received from his father? What are the interactions, transformations and differentiations of the worlds of thought of Ümit Meriç and Cemil Meriç, how can they be defined, what orientations did this intellectual relationship show? It is possible to define, classify, relate and explain the intellectual dimensions of Cemil Meriç's 71-year and Ümit Meriç's 75-year productive life through certain themes. These can be evaluated in four dimensions: the environments in which their intellectual lives sprout, their world of thought and progress, their approach to Eastern and Western thought, their attitudes towards nationalism and religion. Comparative evaluation of the worlds of thought of Cemil Meriç and Ümit Meriç, who adopted learning and teaching as a principle throughout their lives, reveals the main themes of the history of Turkey's thought of the 20th century. This comparison also makes sense of the intellectual bond between two person, who read, think and write together, on the axis of ideas, and ultimately gives a multifaceted map of the intellectual legacy that is passed on from father to daughter.

Structured Abstract: Cemil Meriç and Ümit Meriç had been in a life dynamic with intellectual dimensions beyond the father-daughter relationship for 33 years due to the circumstances. The interaction in the intellectual dimension of their relations brought mutual reflections in the development of their ideas. Ümit Meriç continued to represent this intellectual legacy with her own interpretation after the death of his father, Cemil Meriç.

* Bu makale, 3-4 Haziran 2021 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen "Yerel Tefekkürden Evrensel Düşünceye: Cemil Meriç" başlıklı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı

Dr., Independent Researcher

ORCID 0000-0002-8640-5505

cavkan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Çav, E. (2021). Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in düşünce dünyalarının etkileşimleri, dönüşümleri ve farklılaşmaları üzerine bir inceleme. *Turkish Studies - Social*, 16(5), 1735-1750.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52142>

Received/Geliş: 22 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 25 October/Ekim 2021

Published/Yayın: 30 October/Ekim 2021

Checked by plagiarism software
CC BY-NC 4.0

Apart from the 4 main themes we have covered in this study; The interaction of Cemil Meriç and Ümit Meriç's worlds of thought can be examined through history, sociology, psychology, anthropology, people, movements, ideologies and many other branches of science, ideas and intellectuals. However, we think that the themes we have presented [the environments in which their intellectual lives sprout, their world of thought and progress, their approach to Eastern and Western thought, their attitudes towards nationalism and religion] provide the basic frameworks for their individual, social and intellectual dimensions and worlds of thought. Other comparisons can be made in this context.

Ümit Meriç left the university because she preferred to wear a headscarf at a time when it was forbidden for civil servants to use it. With this decisive action, Ümit Meriç has shown that she has the courage to make sacrifices in the way she believes and thinks like his father. Their determined stance shapes their lines in life. Due to their preferences in the world of feelings and thoughts, father-daughter overlap in doing what they believe without worrying about being alone, alienated, or being excluded from society.

Between Cemil Meriç and Ümit Meriç, it is possible to reveal many other interactions, similarities and differences on like personality traits, speaking and writing styles, critical approaches, working methods, translations, interests in books, libraries and booksellers, teaching attitudes, working disciplines and seriousness, attitudes towards people and events or political preferences. The aim of our study is limited: To reveal some of the main points of this interaction of two intellectuals who are biologically father-daughter, beyond this bond, who have lived together for decades in the process of reading, thinking and writing.

While Cemil Meriç, who founded her own library, had to train himself to a large extent, Ümit Meriç was born into a good library and met the intellectuals who fed her from her childhood. While Cemil Meriç embarks on a stormy intellectual journey that has evolved over decades, Ümit Meriç reveals a world of thought on the secular, Westernist and modernist boundaries until her 30s. While Cemil Meriç tends towards critical inquiry from his early ages, Ümit Meriç primarily tends to grasp the ideas of the intellectual environment she is in. While Cemil Meriç was constantly questioning religious feelings and thoughts until his late 60s, Ümit Meriç decided to continue her life and thought journey as a Muslim individual in her early 30s.

While Cemil Meriç takes place in constantly transforming thought universes, Ümit Meriç shows a linear flow of ideas with a defined canon, with the inner spiritual transformation she experiences with spiritual tensions shaping her thoughts. Decides on an approach of wisdom that is based on the point where his father came from civilization to "umran" and from culture to wisdom, and which synthesizes and internalizes religious and national values. Based on this point, she embodies her father's intellectual flag by expanding it with his academics, works, activities and life. She continues to deepen the intellectual legacy she inherited from the time they crossed with his father, with her own interpretation, in the Anatolian soil, where she leans on as a cultural and civilizational accumulation in the integrity of history and geography, and brings it to the present day.

By turning from ideological nationalism to cultural nationalism, Cemil Meriç advocates the preservation of Turkish, words and concepts. Ümit Meriç expands nationalism by internalizing it with different meanings on the axis of Islamic-Turkish thought. Their differences on nationalism provide an overall integrative approach.

The subjects, fields and contents of their books reveal the intellectual bond between father and daughter. While Cemil Meriç, examines a name accepted as the founder of sociology in Europe and the West with his book *Saint Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* [Saint Simon: The First Sociologist The First Socialist], Ümit Meriç studies Ahmet Cevdet Pasha -the pioneer of sociology in the Ottoman Empire- with her book *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü* [Cevdet Pasha's View of Society and the State]. While Cemil Meriç focuses on sociology with a name from the West, Ümit Meriç studies a name from the East.

While Cemil Meriç collects his literary works, which he basically laid the foundations for with the translations of Honoré de Balzac and Victor Hugo in the 1940s and 1950s, and the criticism of Western literature, in the books *Hint Edebiyatı* [Indian Literature], *Kırk Ambar* [Essays], *Kültürden İrfana* [From Culture to Wisdom] and makes new directions, Ümit Meriç works with one of the top names of literature in Turkey with *Ebediyetin Huzurunda Ahmet Hamdi Tanpınar* [In the Peace of Eternity Ahmet Hamdi Tanpınar]. While in literature, as in sociology, a tendency towards the West first and then the East is observed for Cemil Meriç, Ümit Meriç focuses on the literature of the lands she is in.

While Cemil Meriç offers rich insights in terms of psychological, sociological and cultural evaluations with his books *Bu Ülke* [This Country], *Mağaradakiler* [Those in the Cave] and *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* [Sociology Notes and Conferences], Ümit Meriç presents his ideas in this context in *Türkiye Kanatlarınızın Altında* [Turkey Under Your Wings] which brings together his academic articles and works, and in *Sosyoloji Konuşmaları* [Sociology Talks], which also includes texts from various names other than herself.

While Cemil Meriç says that *Işık Doğudan Gelir* [The Light Comes from the East], Ümit Meriç publishes the book *Işık Batıdan Da Gelir* [Light Comes also from the West], almost as if she were referring to her father's work. In contrast to Cemil Meriç's *Jurnal* [Journal] in which we travel to the depths of his inner world, an important part of Ümit Meriç's tens of interviews that are included in the book *İçimdeki Cennete Yolculuk* [Journey to Heaven in Me] and other speeches take the reader on a journey in his inner world. The inner worlds of both are rich.

Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul [Istanbul, the Sultan of Cities in the Mirror of Travelers] and *Dualar ve Aminler* [Prayers and Amines] books can be evaluated in the context of the course of Ümit Meriç's world of thought outside of her father's fields of study and the differentiation of his interests.

Although there are similarities, overlaps and commonalities between the worlds of thought of Cemil Meriç and Ümit Meriç, it is seen that there are divergences, differences and even conflicts too. In fact, the prerequisite for a healthy intellectual development is that individuals who interact with ideas can freely and independently express their feelings, thoughts and preferences without being under pressure, limitation or coercion. Cemil Meriç and Ümit Meriç, father and daughter, who have been on an almost uninterrupted intellectual journey for 33 years, set a strong example of such intellectual maturity.

Ultimately, while a comparative evaluation of the worlds of thought of Cemil Meriç and Ümit Meriç, who adopted learning and teaching as their principle throughout their lives, reveals the main themes of the twentieth century intellectual history of Turkey which was kneaded with the accumulation of the Ottoman Empire in our 200-year modernization history; also this makes sense of the intellectual bond of two people who read, think and write together for ideas, and finally gives a multifaceted map of the intellectual heritage transferred from father to daughter, deepening and expanding with local and universal dimensions.

Keywords: Humanities, Cemil Meriç, Ümit Meriç, Intellectual, Western Thought, Eastern Thought, Nationalism, Religion.

Öz: Ömrünü düşünceye adayan her insan, dünyanın düşünce birikimini zenginleştirir. Entelektüelin ürettiği duygu ve düşünceler, onunla doğrudan iletişim ve ilişkide olan çevresindeki insanlardan başlar, yazılarını ve eserlerini okuyan, konuşmalarını dinleyen, fikirlerini inceleyen herkese ulaşır. 38 yaşında âmâ olan Cemil Meriç'in (1916-1987), kitapları okuyabilmek için yardımcıya ihtiyaç duyduğu ömrünün kalan döneminde, bu hizmeti en fazla yürüten isim kuşkusuz kızı Ümit Meriç'tir (d.1946). Entelektüel Cemil Meriç'in 71 yıllık ömründe, kızı, öğrencisi, asistanı, fikirdaşı ve yoldaşı olan, bu görevini özellikle babası âmâ olduktan sonra 33 yıl kesintisiz olarak yıllarını adayan bir sorumluluk ve ciddiyet ile gerçekleştiren kızı Ümit Meriç'in babasından aldığı entelektüel miras nedir? Ümit Meriç ile Cemil Meriç'in düşünce dünyalarının etkileşimleri, dönüşümleri ve farklılaşmaları nelerdir, nasıl tanımlanabilir, bu düşünsel ilişki hangi yönelimleri göstermiştir? Cemil Meriç'in 71 yıllık, Ümit Meriç'in bugün 75 yılı bulan verimli ömürlerinin entelektüel boyutlarını belli başlı bazı izlekler üzerinden tanımlamak, tasniflemek, ilişkilendirmek ve açıklamak mümkündür. Bunlar, entelektüel hayatlarının filizlendiği ortamlar, bulundukları düşünce dünyaları ve ilerleyişleri, Doğu ve Batı düşüncesine yaklaşımları, milliyetçilik ve din karşısındaki tavırları olmak üzere dört boyutta değerlendirilebilir. 33 yıl, neredeyse kesintisiz bir entelektüel yolculuk içinde olan baba-kız etkileşimleri ile düşünsel olgunluk örneği verirler. Hayatları boyunca öğrenmeyi ve öğretmeyi kendilerine ilke edinmiş Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in düşünce dünyalarının karşılaştırmalı incelemesi, Türkiye'nin XX. yüzyılına ait düşünce tarihinin ana izleklerini ortaya koyar. Bu karşılaştırma, aynı zamanda birlikte okuyan, düşünen ve yazan iki insanın entelektüel bağını fikirler ekseninde anlamlandırır ve nihayetinde babadan kızına aktarılan entelektüel mirasın çok yönlü bir haritasını verir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Bilimler, Cemil Meriç, Ümit Meriç, Entelektüel, Batı Düşüncesi, Doğu Düşüncesi, Milliyetçilik, Din.

“[1978 yılında] Aramızda buzlar vardı. Eski şair, mutlak hakikatı bulmuştu. Ben, arayış içinde idim.”
(9 Ağustos 1981)

Cemil Meriç

“Varoluşa ilişkin en temel sorularıma cevap bulamadım ve büyük bir ruhsal bunalıma girdim. İntihar etmek üzereydim, o şekilde yaşamaya devam etmem mümkün değildi. (...) Fark ettim ki, ben, bunca yıldır bedenimi [maddemi/aklımı] besliyor ama ruhumu beslemiyordum. Büyük bir buhranın sabahında ruhum bu açlığın çözümünü buldu: Namaz kılmaya karar verdim. Yıl 1978 idi.” (30 Kasım 2004)
Ümit Meriç

Giriş

Ömrünü düşünceye adanmış her insan, dünyanın düşünce birikimini zenginleştirir. Entelektüelin ürettiği duygu ve düşünceler, onunla doğrudan iletişim ve ilişkide olan çevresindeki insanlardan başlar, yazılarını ve eserlerini okuyan, konuşmalarını dinleyen, fikirlerini inceleyen herkese ulaşır. 38 yaşında âmâ olan Cemil Meriç’in kitapları okuyabilmek için yardımcıya ihtiyaç duyduğu ömrünün kalan döneminde, bu hizmeti en fazla yürüten isim kuşkusuz kızı Ümit Meriç’tir (2018, 19 Aralık).

Bu çalışmada cevabını aradığımız soru şudur: Entelektüel Cemil Meriç’in (1916-1987) 71 yıllık ömründe, kızı, öğrencisi, asistanı, fikirdaşı ve yoldaşı olan, bu görevini özellikle babası âmâ olduktan sonra 33 yıl kesintisiz olarak yıllarını adanmış bir sorumluluk ve ciddiyet ile gerçekleştiren kızı Ümit Meriç’in babasından aldığı entelektüel miras nedir? Bu miras çeşitli özellikleriyle ele almak şu soruya dair de bazı cevaplar sunar: Ümit Meriç ile Cemil Meriç’in düşünce dünyalarının etkileşimleri, dönüşümleri ve farklılaşmaları nelerdir, nasıl tanımlanabilir, bu düşünsel ilişki hangi yönelimleri göstermiştir?

Cemil Meriç’in 71 yıllık, Ümit Meriç’in bugün 75 yılı bulan verimli ömürlerinin entelektüel boyutlarını bazı ana izlekler üzerinden tanımlamak, tasniflemek, ilişkilendirmek ve açıklamak mümkündür. Bu izlekleri, bireysel yaşantı, sosyal çevre ve entelektüel üretim bütünlüğü içerisinde şöyle tanımlayabiliriz:

1. Entelektüel hayatlarının filizlendiği ortamlar
2. Bulundukları düşünce dünyaları ve ilerleyişleri
3. Doğu ve Batı düşüncesine yaklaşımları
4. Milliyetçilik ve din karşısındaki tavırları.

Entelektüel Hayatlarının Filizlendiği Ortamlar

Cemil Meriç, henüz Anavatan Türkiye’ye katılmamış Fransız işgali altındaki çok dilli, kültürlü ve dinli Hatay’da doğar. Babası hâkimdir, emekli olmuştur. Dedesi Hafızdır. Osmanlı Devleti’nde üst seviyede kabul edilebilecek bir aileye mensuptur. Balkan Savaşları ile, Osmanlı’nın Avrupa’dan, Balkanlar’dan çekilmesi sürecinde Hatay Reyhanlı’ya göç eden bir ailenin evladı olarak yaşamına başlar (Ümit Meriç, 2018a: 13-18). Kütüphanesini kendi kuran Cemil Meriç, her ne kadar okuduğu okullarda iyi hocaları olsa da, özellikle okuma sevgisi ve kitaplara ilgisi ile kendi kendine gelişen otodidaktik bir öğrenme sürecini daha fazla yaşar. Bu durumun hem kişisel hem de koşullardan gelen sebepleri vardır. Bunun yanında ailesinden, akrabalarından ve hocalarından her zaman teşvik görmüş, dönemin birçok değerli kalemiyle daha lise çağlarında tanışmış, edebiyat ve fikir metinlerini yoğun olarak okumuş, şiirler yazmış, boş vakitleri dahil zamanının çoğunluğunu okumaya ve öğrenmeye ayırmıştır. “Lisem üniversitemdir” diyeceği Fransızların yönettiği işgal yıllarındaki Antakya Lisesi’nde Fransızcasının yüksek seviyesi ve edebi kuvveti yanında sahip olduğu okuma sevgisi ile “Victor Hugo” lakabını alır. Cemil Meriç’in Hatay ile İstanbul arasında gidip gelen hayatı İstanbul’da karar kılarken, çeviri ve yazı kabiliyeti, onu, adım adım fikir dünyasında ileriye taşır (Ümit Meriç, 2018: 19-73). 1940’ta İstanbul Üniversitesi’ne girip Fransız

Dili ve Edebiyatı öğrenimi gören Cemil Meriç, Fransızca yanında İngilizceyi anlıyor, Arapçayı ise kendi ifadesi ile “söktüyor” idi. *İnsan, Yücel, Gün, Ayın Bibliyografyası* gibi dergilerde yazmaya başlayan Cemil Meriç, 1946-1963 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde okutmanlık yapar, devamında ise 1963-1974 yılları arasında Sosyoloji Bölümü'nde dersler verir. Lise yıllarında başlayan yazın hayatı, 1970'lere geldiğinde makaleleri ve kitapları ile artık topluma mal olmuştur.

Ümit Meriç, nasıl bir dünyaya gözlerini açmıştır? Ümit Meriç, Batı ve dünya düşüncesinin önemli eserlerini içeren, %80-90'ı Fransızca kitaplardan oluşan ve zamanla 11 bin cilde ulaşacak olan kaliteli ve iyi bir kütüphaneye doğar. İleride onu besleyecek fikir insanları ile çocukluğundan itibaren tanışır (Ümit Meriç: “Ben sadece Cemil Meriç'in kızı olma avantajına değil, aynı zamanda Fevziye Menteşoğlu Meriç'in kızı olma avantajına da sahibim”, 2014). Onlarla babasının uzun uzun sohbetlerini dinler, ortak çalışmalarına şahit olur, *Büyük Doğu, Yön* veya diğer kitap, gazete ve dergileri babasına okurken -okuduklarını her zaman anlamasa bile- bu entelektüel üretime iştirak eder, gözleri ve kulakları dolayısıyla hafızası farklı düşüncelerle çocukluğundan itibaren iç içe olur, onlara aşına olur, ruh verdiği cümleler ve duydukları duygu ve düşünce dünyasını adım adım zenginleştirir. Hilmi Ziya Ülken'i, Kemal Tahir'i, ileride asistanı olacağı Nurettin Şazi Kösemihal'i daha ortaokul-lise çağlarında tanır. Kariyeri âdeta görünmez bir plan gibi çocukluğundan itibaren çizilmiştir. Ümit Meriç, tefekkür merkezi olan bir evde büyür. Ümit Meriç için okumak, öğrenmek ve anlatmak dışında başka bir seçenek neredeyse yoktur: “İlmi ben beşiğimde hazır buldum. Babam bir âlim olduğu için gözlerimi kitaplar arasında açtım. Benim için bir seçiş değildi bu. Ben seçmedim kitapları. Kitaplar benim tabii çevremdi; hatta onlar beni seçtiler. Benim okumamam diye bir şey söz konusu olamazdı” (Ümit Meriç ile Eğitim Hakkında Bir Söyleşi, 2003, Aralık). Ümit Meriç'e, babası ve annesi dışında, hocaları ve babasının dostları entelektüel yolcuğunda imkânlar açar, bu imkânları anlamlı bir şekilde kullanmasını sağlayan şey ise içindeki okuma, öğrenme ve yazma isteğidir:

“Babam Cemil Meriç, yazdığım aforizmaları dinler ve eleştiri ve tavsiyelerini bana yazdırırdı. Babamın arkadaşı [*Yeni İnsan* dergisi sahibi] Celal Sılay, her çalışmamı -telif ya da tercüme- basmağa hazır takdir içinde olurdu. Asistanı olduğum Prof. Dr. N. Ş. Kösemihal, Türkçe ders takririmi [sunuşumu] beğenir ve kendisi de edebiyatı sevdiği için, sosyoloji dışındaki edebiyat okumalarımda beni teşvik ederdi. Ama sanıyorum ki yazma kabiliyetimi en çok geliştiren iki olay oldu. Birincisi 1969'da Paris'e gidip, 1975'te dönen ağabeyime, 6 yıl boyunca, -bazen haftada iki defa- yazdığım mektuplar. İkincisi 1977'den 1987'ye kadar hayatımın iniş-çıkışlarını, tesadüflerini, tevafuklarını, rüyalarımı yazdığım 20 defterlik hayat kayıtlarım. (...) Mesleğim hocalık olduğu için, ders hazırlıklarım, ciddi anlamda ilk yazı tecrübelerim oldu. Ama asıl yazma mecburiyetim, genelde gece ilhamlarıyla gelen ve kısa cümlelerden oluşan bir defterle başladı. İnkıtalarla da olsa bu bana hem ıstırap, hem sevinç veren alışkanlık hâlâ devam ediyor” (Yardım, 2004: 297-299).

Lise yıllarında Cemil Meriç “Victor Hügo” lakabını almışken Ümit Meriç'e ise lisede “ayaklı kütüphane” lakabı verilir (Cemil Meriç ve Kitap Sevgisi, 2003).

Ümit Meriç, Cemil Meriç gibi bir mütefekkirin ve Fevziye Menteşoğlu gibi 1933 yılında Darülfün'unun Tarih ve Coğrafya bölümleri birincisi bir öğretmen olan fikirleri güçlü bir annenin entelektüel şemsiyesi altında ilk duygu ve düşünce gelişimlerini yaşar (“Ben sadece Cemil Meriç'in kızı olma avantajına değil, aynı zamanda Fevziye Menteşoğlu Meriç'in kızı olma avantajına da sahibim”, 2014). Cemil Meriç'in üniversitedeki çalışmaları ile Ümit Meriç'in akademik hayatı birlikte ilerler. Ümit Meriç, anne ve babasından ve çevresindeki aydınlardan destek ve teşvik görerek ve küçüklüğünden itibaren binlerce kitapla içe içe büyüyerek gençlik çağlarına gelmiş, liseyi bitirmiştir. İstanbul Üniversitesi'nde önce Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 2 yıl okur, devamında babasının da teşviki ile Sosyoloji Bölümü'nde eğitimini tamamlayarak önce fahri sonra kadrolu olarak 1969 yılında Sosyoloji Bölümü'nde asistan olur. Bu yıllarda Cemil Meriç de

Sosyoloji Bölümü öğrencilerine dersler verirken çeşitli yerlerde de konferanslar yapmaktadır.¹ Cemil Meriç'in 1974 yılında Üniversite'deki görevi sona erer. Bu sırada asistan olan Ümit Meriç, 1975 yılında doktorasını vererek babasından aldığı bayrağı akademik olarak devam ettirir.

Bulundukları Düşünce Dünyaları ve İlerleyişleri

Cemil Meriç, Fransa'nın işgalindeki çok dilli, kültürlü ve dinli Hatay'da birçok fikir akımıyla yüz yüze gelir. Bu süreçte ana hatları ile Türkçülükle başlayıp Sosyalizme, Komünizme yönelir, sonrasında Batı düşüncesinde derinleşir, nihayetinde ise önce Asya düşüncesine, oradan Anadolu irfanına ve İslâm düşüncesinin kıyısına gelen düşüncelerinin kök salması ile on yıllar içinde evrilen fırtınalı bir entelektüel yolculuk yapar. Sosyalizm ve Komünizm ile İstanbul'da bağı artar, Antakya'ya geri döndüğünde fikirlerini çevresindekilere yaymaya yönelir, gizli toplantılara katılır, Enternasyonal Marşı'nı okul avlusunda okuduğu için yapılan şikayet sonucu 10 kişiyle birlikte tutuklanır, mahkemede idamı istenir, Hatay'ın Anavatan Türkiye'ye katılması ile serbest bırakılır (Ümit Meriç, 2018a: 55-63). Bu karmaşık süreçler onun farklı ideolojik yönelimlerini besler: "Araplar arasında muhacir, Fransız işgaline karşı Türkçü ve Fransa'nın temsil ettiği sisteme karşı sosyalist" (Ümit Meriç, 2018a: 63). Yaşadıklarından sonra Cemil Meriç, İstanbul'a tümüyle yerleşmeye karar verir. Bu dönemde Balzac üzerine küçük bir inceleme ile derinleşmeye başlayacak olan yazı hayatının gelişimi, eserleri ve fikirlerinin dönüşümü; çeşitli düşünce akımları ile olan yakınlığını, mesafesini ve bağı çok yönlü olarak ortaya koyar: *Hint Edebiyatı (Bir Dünyanın Eşiğinde)* (1964), *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist* (1967), *Bu Ülke* (1974), *Umrandan Uygarlığa* (1974), *Mağaradakiler* (1978), *Kırk Ambar* (1980), *Bir Facianın Hikâyesi* (1981), *Işık Doğudan Gelir* (1984) ve *Kültürden İrfana* (1985).

Cemil Meriç, herhangi bir fikir içinde durmaz, kendi açısından bakıldığında şüpheleri, arayışları ve merakı ile hep ileriye devam eder, durduğu yeri eleştirir, daha iyisini, daha mükemmeli, daha az tereddüt ettiği fikirleri aramaya yönelir. Bu yaklaşımı, Türkçülük, Sosyalizm, Komünizm, Batı düşüncesi içerisindeki serüvenini belirler, sonrasında 180 derecelik bir dönüşle Asya'nın tefekkür dünyasında yolculuk yapmasına, nihayetinde ise dünyayı dolaşıktan sonra Anadolu merkezli irfan düşüncesinde karar kılmasına ve İslâm düşüncesi ile bu süreci çeşitli biçimlerde derinleştirmesine dönüşür. Ancak şunu özellikle belirtmek gerekir: Cemil Meriç'i sadece belirli bir ideolojik zemin, düşünce çizgisi, düşünce akımı veya düşünsel sıfat ile tanımlamak mümkün değildir. O, ömrünün son yıllarına değin Marksist metodolojiden beslenen içerikle fikirleri, insanları, olayları ve dünyayı değerlendirmede şüpheli, sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşımını hiçbir zaman bırakmaz. Bu şüpheli ve sorgulayıcı eleştirel hassasiyet, din konusunda da farklı olmayacaktır.

Ümit Meriç'in düşünce dünyası farklı ilerleyecektir. Ümit Meriç, 30'lu yaşlarına değin seküler, Batıcı, modernist sınırlarda bir düşünce dünyası içinde yetişir, dünyaya buradan bakar, fikirleri bu doğrultuda gelişir. Doktora tezini bu düşünce dünyası içinde belirlemeye yönelir. Önce Georges Gurvitch (1894-1965) üzerine çalışır, sonrasında Max Weber (1864-1920) hakkında araştırmalar yapar. Ancak İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde asistanı olduğu profesör Nurettin Şazi Kösemihal'in 1972'de vefatı sonrasında yeni doktora tez danışmanı profesör Cahit Tanyol'un yönlendirmesi ile Ahmet Cevdet Paşa ve eserleri üzerine çalışmaya karar verir. Bu karar, Ümit Meriç'in düşünce dünyasını temelden değiştirecektir:

"[O]n iki cilt *Tarih-i Cevdet*'i, dört cilt *Tezâkir*'i, *Kıyas-ı Enbiya*'yı ve Paşa'nın ruh ve fikir dünyasını anlamama yardımcı olacak bütün öbür eserleri okudum, bitirdim ve sonunda bana ecdadımın bıraktığı muhteşem bir tarih sarayının bulunduğu, yepyeni bir dünyaya ayak bastım. (...) [Y]ıl 1975. Ben, tarihimin bana öğretilmemiş olduğunu keşfediyorum. Ben, tarihimi ne okullarda öğrenmişim, ne babamın evinde. Ben tarihimi,

¹ Bu derslerin, konferansların ve konuşmaların metinlerini babasına refakat ederek not alan Ümit Meriç, bu kayıtları, yıllar sonra *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* başlıklı kitapta bir araya getirir (Cemil Meriç, 2006d).

içinde bir parçası olarak varolduğum, varlığımı sürdürdüğüm toplumumu, ben kendimi, o güne kadar, bir yabancıyı tanıy gibi tanımışım. Kendi tarihime, kendi 'ben'ime yabancı kalmışım, yabancı kılınmışım. Cevdet Paşa'yı birebir kendi eserlerinden okuyunca, bana ait olan ama bilmediğim bir servete kavuştum, O'nun sayesinde kendi toplumumun dünyadaki, dünya tarihindeki yerini keşfettim" (Ümit Meriç, 1996, 27 Ekim).

Ümit Meriç'in düşüncelerini ve bakışını temelden değiştiren Ahmet Cevdet Paşa'nın, çalışmalarının ve yaklaşımlarının entelektüel değeri, önemi ve kapsamı nedir?

"Fransa sosyoloji tarihinde Au. Comte'un, Alman sosyoloji tarihinde M. Weber'in yeri neyse, Türk sosyolojisinde Paşa'nın yerinin de o olduğu kanaatindeyim. (...) Ben Türkiye'de sosyoloji tarihinin Ziya Gökalp ile değil, Cevdet Paşa ile başlamasını öneriyorum; çünkü Paşa'nın tarihî olayların çokluğunu tıpkı İbn Haldun gibi sosyolojik bir geometriye oturttuğu kanaatindeyim. (...) Paşa, karşılaştırmalar yapan bir sosyologdur, ülke realitesinin Avrupa realitesinden farkını, Cumhuriyet Türkiye'sinin birçok sosyoloğundan çok daha derin bir vukufu kavramış, kendi medeniyetini dünya medeniyetler tarihi içindeki yerine oturtmuş, toplumlar arası ilişkilerdeki görevini vurgulamış ve toplumun 'salâh-ı hâl'i [durumunun düzelmesi, iyi hâl üzere olması] için öneriler getirmiştir" (Ümit Meriç, 1975: 11).

Bu iki değerlendirme, aynı zamanda Ümit Meriç'in düşünce dünyasının 1975'ten bugüne gelen seyrinin ana hatlarını ortaya koyar. Ümit Meriç, 30'lu yaşlarının başında, fikri planda ilerleyeceği yolun haritasını belirlemiş, çeşitli dönüşümlerle bugüne değin o çizgiyi sürdürmüştür. Bir nevi kendine dönüş sürecinde, Osmanlı, kendi tarihi, değerleri, kültürü ve medeniyeti ile tanışan, bu birikimin zenginliği ile buluşan ve derinliğinin ihtişamına hayran olan Ümit Meriç, akademik çalışmalarında adım adım Osmanlı'nın değerlerini ve özelliklerini, bunların Cumhuriyet ile bağını sağlayan temellerden olan İslâm üzerinden etkilerini ve günümüzdeki yansımalarını ele alır, İslâm Sosyolojisi alanında çalışır.

Ümit Meriç, bu noktada kalmaz, İslâm Sosyolojisi yaklaşımını derinleştirmeye yönelir. 2 Temmuz 1986'da Cezayir'in Tiaret şehrinde yapılan Uluslararası İbn Haldun Kongresi'nde "İbn Haldun Ekolünden Bir Osmanlı Tarihçisi Cevdet Paşa" başlıklı bir konuşma yapar (Ümit Meriç, 1986, 2 Temmuz). Bu konuşmasında "Ümmetoloji" kavramını ilk kez gündeme getirir.

"Sosyoloji muhakkak ki dünyayı, dünya toplumlarını ve hâlihazırdaki Türkiye'yi anlamak açısından önemli, ama bizim ait olduğumuz ikinci bir camia var; bu İslâm ümmeti camiasıdır. Bizim İslâm ümmetiyle beraber toplum çalışmalarını yürütmemiz lazım ve bu tür çalışmaların yapılacağı ilim dalının adı da artık sosyoloji değil, -aynen Comte gibi ben de bir mağşuş [arı olmayan, karışık] kelime ürettim-; bunun adı Ümmetoloji olmalıdır, Ümmet bilimi olmalıdır" (Meriç, 2018, 5 Ağustos).

Ümmetoloji, İslâm toplumlarının sosyolojilerinin tekil ve çoğul, karşılaştırmalı ve bütünlüklü olarak geçmişten günümüze, gelenekten modernliğe doğru değişen ve dönüşen koşulları içerisinde değerlendirilmesini, karşılaştırılmasını ve geleceğe yönelik bir amaçla anlamlandırılmasını esas alan bir bilim disiplini önerisidir. Ümmetoloji, ayırım gözetmeksizin bütün İslâm toplumlarını, beşeriyetin kuşatıcılığı içerisinde inceleyecek ve dünyaya toplumsal çözüm teklifleri getirecektir. Ümmetoloji, kendi aydın tipini inşa edecektir.

Ümit Meriç, seküler Batıcı kodlarla başlayan ve 30'lu yaşlarının başına kadar bu eksenle devam eden fikir hayatının sonraki yıllarında Batı'yı dışlamadan ve ondan yararlanmaya devam ederek, fakat Batı'da hapsolmayarak ve Batı düşüncesi ile sınırlı kalmayarak inandığı dinin ve yaşadığı toprakların değerleri ile bütünlüklü bir düşünce ve sosyoloji anlayışı geliştirmeye yönelir. Cemil Meriç'te yaşadığı yılların ve bulunduğu dönemin gündelik ve fikrî koşulları ile eşgüdümlü olarak daha dalgalı geçen fikir merhaleleri görülürken Ümit Meriç'te düşünce akışı ve yaklaşımları daha sakin, belirli ve dengeli bir çizgi izler.

Doğu ve Batı Düşüncesine Yaklaşımları

Cemil Meriç, küçük yaşlarından itibaren eleştirel sorgulamaya yönelir. Bu yaklaşımında, özellikle Fransızların yönettiği Antakya Lisesi'nde Batı düşüncesinin önde gelen yazarlarının Avrupa düşüncesi, insanlık, dünya, kainat ve varlık üzerine eleştirel çalışmalarını okuması ve kendini bu yönde geliştirmesi belirleyici olur. Marksist literatürün bu konudaki etkisi yüksektir. Her zaman sorgulayan, şüphe eden, eriştiği noktanın hep ilerisine, daha ötesine, daha fazlasına ulaşmayı esas alan bir isteği, merakı, hedefi vardır; bu da onu, düşünceleri sabitlenmeyen, donmayan ve durağanlaşmayan ya da tamamen ermeyen ve onları her zaman sorgulayan bir entelektüel yapar.

Cemil Meriç Batı düşüncesi içinde gözlerini açar, 45 yaşına kadar bu fikir dünyasını esas alır, 1950'lerde yön değiştirmeye başlayan arayışları sonrasında 1960 yılında başlayıp 1964'te yayınlayacağı ilk kitabı *Hint Edebiyatı* kitabı ile Asya tefekkürünü inceler, ona yakınlaşır. 1984 yılında yayınlanacak *Işık Doğudan Gelir* kitabı ile Doğu ve Batı'yı karşılaştırmalı olarak değerlendirir (Cemil Meriç, 2006a, 2016). Ne bu yıllarda ne sonrasında hiçbir zaman Batı'dan kopmaz, ama yıllar içerisinde Batı düşüncesine karşı daha sert, güçlü ve ontolojik temelli bir eleştirel bakış geliştirir. Onun yaklaşımlarını, Batı-Doğu etkileşimi ve diyalektiği içinde devinen bir düşünce dünyası oluşturur. Her ikisini birlikte kaynak alır, birlikte düşünür, her iki düşünce dünyasından da beslenir, ikisini de bazı yönlerden içeren ve aynı zamanda dışlayan bir yaklaşım geliştirir. 1970'lerden itibaren artan biçimde sözün hem mecazî hem de fikrî boyutuyla vatanına döner, Anadolu irfanını, kültürünü ve medeniyetini incelemeye, orada derinleşmeye başlar, *Bu Ülke* (1974), *Umrandan Uygarlığa* (1974) ve *Kültürden İrfana* (1985) ile bu entelektüel yolculuğunu ortaya koyar (Cemil Meriç, 2006e, 2019).

Ümit Meriç, doğumundan itibaren içinde bulunduğu entelektüel ortamın fikirlerini anlamaya, anlamlandırmaya ve içselleştirmeye yönelir. Özellikle babasının âmâ oluşundan sonra gündelik işlerden entelektüel çalışmalara ona yaşamının her alanında yaptığı mihmandarlık, Ümit Meriç'in de duygu ve düşünce dünyasını belirler, entelektüel bakışını besler, fikrî çalışmalarına yön verir. Bu düşünce dünyasını, doğal olarak babasının ve ona yakın aydınların içinde yer aldığı Batı düşüncesi oluşturur. Ailesinde ve okullarında aldığı seküler, pozitivist ve Batı düşüncesi merkezli eğitim doğrultusunda, fikrî gelişimi bu sınırlar içinde devam ederken, yukarıda açıklandığı şekliyle doktora tezi çalışmaları sürecinde düşünce dünyası dönüşmeye başlar. Doktora tezini Ahmet Cevdet Paşa ve eserleri üzerine yapmayı kesinleştirdiği günlerden itibaren Batı'dan Doğu'ya doğru bir düşünce çizgisi gelişir (Ümit Meriç, 1975). Ümit Meriç, bu süreç ile babasının 60'lı yaşlarında ulaşacağı fikir zeminine 30'lu yaşlarının başında gelir. Baba ve kızın düşünce dünyaları böylece bir noktada kesişir, birleşir, örtüşür. Cemil Meriç'in 60'lı yaşları ile kızı Ümit Meriç'in 30'lu yaşları bu bağlamda entelektüel yolculuklarının birlikteliğinin arttığı zamanlar olur. Bu ortaklığın temelinde Batı düşüncesine yönelik eleştirel yaklaşım, Anadolu irfan birikimine yöneliş ve İslâm düşüncesi üzerine tefekkür yer alır.

Cemil Meriç (1968, 10 Nisan), Oryantalizm için "Kapitalizmin keşif kolu" nitelendirmesinde bulunurken Ümit Meriç (2005, Yaz) "Batı sosyolojisi emperyalizmin keşif koludur" der. Her ikisinde de Batı'ya, Batı düşüncesine ve sosyal bilimlerine karşı eleştirel bir duruş, Batı-merkezciliğe karşı entelektüel bir itiraz vardır. Cemil Meriç (1981, 18 Mart) "Yamyam Avrupa" ile "Düşünen Avrupa" ayırımı yapar ve ikisini bir kefeye koymamak gerektiğini belirtir. Ümit Meriç de bu ayrıma dikkat eder. Bununla birlikte Batı'nın Doğu'ya bakışının izlerini de barındıran Osmanlı'ya, Türkiye'ye ve bu toprakların parçası olan İslâm'a yönelik olumsuz ve yıkıcı bakışını vurgulamaya önem veren Cemil Meriç (2006e: 9), bunu şöyle formüle eder: "Bütün *Kur'an*'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslâm. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın!"

Ümit Meriç, Cemil Meriç gibi, Batı Medeniyetine karşı fütursuzca bağlılığa karşıdır, geldiği düşünce çizgisinde Doğu ve İslâm medeniyetlerinden beslenir, Batı düşüncesinden

yararlanır ama Batıcılık yapmaz, Doğu medeniyetlerinin hikmet ve irfan kaynaklarını kullanır, Asya-Türk, İslâm, Selçuklu-Osmanlı tarihine büyük önem verir, geçmişinden kopmayan bir bugün ve gelecek tasavvuru inşa eder. Birkaç cilt olacağı ortaya çıkan binlerce yıllık dünya sosyal düşüncesi içinde İslâm sosyal düşüncesini ve Türkiye sosyolojisini yerleştiren *Sosyolojik Düşünce Atlası* isimli çalışması bu yaklaşımının bir yansımasıdır.² Bu düşünsel konum, Ümit Meriç'in (1975: 111) Türkiye merkezli sosyoloji yaklaşımını doktora tezi çalışmalarıyla kendi düşünce dünyasında ilk tohumlarını atmasını sağlayan danışman hocası profesör Cahit Tanyol'un ortaya koyduğu "Türkiye Sosyolojisi" yaklaşımının devamıdır.³

Cemil Meriç ve Ümit Meriç, 1970'lerin sonundan ve 1980'lerin ilk yıllarından bakıldığında her ikisi de Batı'yı dışlamayan Asya, Afrika ve dünya düşüncesini bilerek ve onun içinde konumlandırarak "Anadolu İrfanı" düşüncesi zemininde ilerlemeye başlarlar. Bu süreç, Cemil Meriç'in ömrünün son yıllarında ve Ümit Meriç'in orta yaşlarında İslâm düşüncesi ile buluşur. On yılların tefekkür denizinde Cemil Meriç "irfansız kültür, umransız uygarlık olamayacağı" çizgisine gelmiş, Ümit Meriç de babasının bir noktaya kadar getirdiği bu yaklaşımı devralarak ve İslâm düşüncesi ekseninde kendi bakış açısı ile genişleterek bugünlere taşımış, ayakları bu topraklara basan bir duygusal ve zihinsel perspektif oluşturmuştur. Cemil Meriç ve Ümit Meriç, fikir tuğlalarını birlikte ördükleri bu süreçte, birbirlerini, hem yakınlaştıran hem uzaklaştıran yönlerde etkilemişler, ama nihayetinde belirli bir noktada uzlaşmışlar, çok yönlü olarak değerlendirildiğinde bitişen, örtüşen, kaynaşan bir düşünsel birikimi, çeşitli farklılaşmaları da içeren bir yolculukla etkileşim hâlinde inşa etmişlerdir.

Milliyetçilik ve Din Karşısındaki Tavrıları

Cemil Meriç, Fransız işgali altında geçen gençliğinde içselleştirdiği Milliyetçi duruşunu ve Milliyetçilik düşüncesine olan yakınlığını hiçbir zaman bırakmamış, ancak, dönemler içinde Milliyetçiliği düşüncelerinde her zaman ön plana çıkarmamış, evrensel olduğunu düşündüğü Batı'nın Sosyalizm, Komünizm ve diğer fikirleri üzerine yoğunlaşmıştır. Önceleri ideolojik zeminde yükselen milliyetçi duyguları, zamanla kültür ve dil hassasiyetine dönüşmüş, Türkçeyi, kelimelerini, kavramlarını ve cümlelerini, kültürünü ve irfanını temsil eden Anadolu'da yeşermiş bazı düşünceleri ısrarlı, istikrarlı ve güçlü biçimde ömrünün sonuna değin savunmuştur. Batı'dan Doğu'ya yönelişi de evrensel düşüncüyü çok yönlü olarak kavramak amacıyla olmuştur. Şunu söylemeyi mümkün kılan bir duruşu vardır: Eleştirel bakmakla birlikte başka bir ülkeyi kendi ülkesine tercih eden, önceleyen veya ülkesini küçümseyen bir tavır, tutum ve davranış göstermemiştir. Batı kavramlaştırması olarak "kültür"den Anadolu'nun birikimine işaret eden "irfan"a bakışlarını çevirdikçe, özellikle 1960'ların sonu ve 1970'li yılların ortalarından itibaren Türk ve İslâm kimliğine, bu değerlerin birbirlerini besleyen özelliklerine, birlikteliklerine ve ayrılmaz oluşlarına yoğun biçimde dikkati çeker: "Ecdadımızı inkâr ediyoruz, ecdadımızı, yani Osmanlı'yı. Biricik düşmanımız: Türk-İslâm medeniyeti.. (...) Tarihte tek mucize vardır: Osmanlı mucizesi. Türk kanıyla İslâm dininin kaynaşmasından doğan bir mucize" veya "Avrupa medeniyeti tarih sahnesine çıktığı sırada Osmanlı bütün ihtişamıyla yaşıyordu. İslâm-Türk (Osmanlı) medeniyeti 1000 yıllık mazisi olan, bütün medeniyetler içinde en insanîsi, en birleştiricisidir" (Cemil Meriç, 1974, 29 Ekim; 1975, 7 Aralık). Cemil Meriç, yeni fikirleri korkulacak değil öğrenilmesi gereken konular olarak görür. Ancak bu öğrenme, anlama, kavrama ve içselleştirme sürecinde, düşünce ve eylem planında mutlaka "millîleştirme" yapılmalıdır.

"Elbette ki Batı'yı tanımak zorundayız. Evvelâ düşman olarak, sonra kendi kendimizi tanımak için. Önce kendimizi, fakat kendimizi tanımak için de birlikte Batı'yı tanımalıyız. Batı'yı bütünüyle doğru kabul edemeyiz. Hakikatta hiçbir düşünce düşman

² İlk parçaları 1970'lerde ortaya çıkan ve toplamda binlerce sayfa tutan metinlerin kitap olarak düzenlenmesini, Ümit Meriç ile birlikte 3 yıldır süren çalışmalarımızın sonucunda tamamlama sürecindeyiz.

³ "Türkiye Sosyolojisi" yaklaşımının profesör Cahit Tanyol tarafından sosyolojide temellerinin atılması süreci için bkz. Cav, 2021.

değildir, her düşünce kanımıza karıştırılmak, millileştirilmek şartıyla doğrudur” (Cemil Meriç, 1975, 7 Aralık).

Millileştirilebilen, bu toprakların değerleri, ilkeleri ve kodları ile uyumlulaştırılabilen düşüncelerin etkisi ve katkısı, şüphesiz ki kendi toplumumuz ve ülkemiz için, insanlarımızın ruhlarında kalıcı olacaktır.

Cemil Meriç, 60’lı yaşlarının sonlarına değin dinî duygu ve düşüncelerini sürekli sorgulamış, hatta vefatına yakın aylarda dahi, din konusunda kesin bir ifadede bulunmaktan kaçınmıştır. 1981 yılına ait yayınlanan notlarında, 1978 yılında üç ay birlikte çalıştıkları İsmet Özel’in bulduğu “mutlak hakikati”, kendisinin bulamadığını belirtir. “Aramızda buzlar vardı. Eski şair, mutlak hakikatı bulmuştu. Ben, arayış içinde idim” (Cemil Meriç, 1981, 9 Ağustos). Vefatından 9-10 ay önce 1986 yılında yapılan söyleşide ise “inanç” ile ilgili soruya şu cümlelerle cevap verir:

“Tanrı sorusuna cevap veremem. (...) İnanıyorum da inanmıyorum da. Bunlar matematik birer realite değil ki. Zaman zaman inandım. Ama ne kadar inanıyorum, bilemiyorum. (...) İnanıp inanmadığımı bilemiyorum. Müslümanım, Müslüman bir çevrede doğdum. Ancak ne kadar inanıp inanmadığının cevabını mahşer günü bilebileceğim” (Cemil Meriç ile Mülakat, 1986).

Cemil Meriç, hayatı boyunca, zemini ideolojiden kültüre yönelmekle birlikte vatanseverlik mânâsındaki milliyetçilikten kopmamış, din konusunda ise kesinlik içeren bir söylem ve ifade ortaya koymayı tam olarak benimsememiştir. Ancak son yıllarında dine ve ibadetlere olan eğilimini Ümit Meriç (Ümit Meriç: “Ara’f’ta yalnız yaşadı ama yalnız ölmedi, 1987, Ekim; 2018a: 257-264), namaz kılmak ve oruç tutmak şeklinde dinî ibadetleri ailecek birlikte yaşamak, *Kur’an’ı Kerim* dinlemek, çeşitli dinî perspektiften yazılmış kitapları okumak ve bu konuları entelektüel olarak ele almak gibi örnekler vererek ifade eder.

Cemil Meriç’in, dinî olana ilgisinin kızı Ümit Meriç’in ilgisi ile kesişmesinin ve bitişmesinin arka planında fikrî yolculuklarına benzer biçimde ruhsal boyutta da “etkileşim hâli içinde olmaları” yer alır. Bunun öncesindeki zamanlarda Ümit Meriç’in din ile ilişkisi nasıl olur, ne şekilde gelişir? Ümit Meriç (2007) 20’li yaşlarının sonlarına değin kendisini şöyle ifade eder: “Standart bir Cumhuriyet yemiyetmesiyim. Ukalâ bir agnostiğim [bilinemezci]. Dinî konular beni hemen hiç ilgilendirmiyor.” Ümit Meriç, doktora tez çalışmasını bitirdiği 1975’ten sonra kendisini boşlukta hissetmeye başlar, içsel bunalımlar yaşar, nihayetinde bilimin bütün sorularına cevap veremediğini keşfederek yeni bir varoluş tasavvuruna doğru yol alır:

“Ben doktora tezimi verdikten sonra çok asi bir kız oldum. Doktoradan önce kuzu gibi uysaldım ama sonra çok buhranlı, isyanla dolu bir halet-i ruhiyeye büründüm. Çünkü doktora tezini vererek sorularıma cevap bulabileceğimi düşünüyordum. Bir şeyleri eksik bırakmıştım, ilmin beni doyuracağını zannediyordum. Hâlbuki aç kalmış öyle taraflarım vardı ki, tok taraflarımı kemirmeye başlamıştı. Doktora tezinden sonra o kadar mutsuz oldum ki! İlmin bir nevi zirvesine çıkmıştım ve sorularıma cevap arıyordum. Gerçekte ilmi mabutlaştırmışım. İlim sorularıma cevap vermemişti, hatta kendisi de sorular içerisinde bocalamaya başlamıştı. Pozitivist bir eğitim almıştım ve dinin yerine ilmi getirmiştım bir anlamda. İlimden uğradığım sükût-u hayal beni ümitsizliğe ve ye’se sürükledi. Sorularımın cevabını bulamamam beni büyük bir iç sıkıntısına götürmüştü. Çok kararmıştım ruhen” (Meriç, 2005, 9 Aralık).

Sorularına cevap bulamadığı bu ruhsal gerilim sürecinde Ümit Meriç, ölüm ile yaşam arasında salınmaktadır:

“Varoluşa ilişkin en temel sorularıma cevap bulamadım ve büyük bir ruhsal bunalıma girdim. İntihar etmek üzereydim, o şekilde yaşamaya devam etmem mümkün değildi. [Soru: Nasıl sorulardı bunlar?] Bedenin ötesinde ruhun olup olmadığı, ruhun mahiyeti, ölüm fikri, ölüm korkusu, yakınlarını kaybetme korkusu gibi varoluşa ve

varoluşun anlamına ilişkin felsefi sorular... Fark ettim ki, ben, bunca yıldır bedenimi [maddemi/aklımı] besliyor ama ruhumu beslemiyordum. Büyük bir buhranın sabahında ruhum bu açlığın çözümünü buldu: Namaz kılmaya karar verdim. Yıl 1978 idi. Daha ilk namazımda varlığımın hikmetini anladım. Benimle her an irtibat halinde olan Allah'ı keşfettim" (Ümit Meriç: "Başörtümün siyasi yanı yok", 2004, 30 Kasım).

Bu, içsel bir aydınlanma anıdır. Buhanlı geçen birkaç yılın sonunda manevî olarak geldiği noktada huzur bulan Ümit Meriç, aynı zamanda Sahaflar Çarşısı'ndaki dükkanından tanıdığı Muzaffer Ozak'ın rehberliği ile bu manevî yolda ilerler (Ümit Meriç: "Anadolu'dan Gelenlerle İstanbul yeniden İslâmlaştı", 2004, 11 Kasım). Fikirde ve duyguda dervişâne bir varoluş içine girer. Bu manevî hâl içinde Ümit Meriç, din ve dinî olan ile bağını 45 yıla yakındır o gün bağlandığı şekilde devam ettirir. Yaşadığı içsel dönüşüm düşünce dünyasını da etkiler, bu süreç fikrî planda İslâm Sosyolojisi çalışmasını ve sonrasında Ümmetoloji yaklaşımını geliştirmesini sağlar. Ümit Meriç ("Deprem olunca başımı kapattım", 2003, 6 Haziran; "Teneşirdeki Kimliğimi Kürsüdeki Kimliğime Tercih Ettim", 2010, Nisan), 1999 yılında tesettür kararı ile birlikte baskıcı ve yasakçı zihniyetin koyduğu engeller sebebiyle memur olarak akademisyenliğe devam etme imkânı bulunmadığı için Üniversite'den istifa eder, 1969 yılında asistan olarak göreve başladığı İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki 30 yıllık akademik hayatına son verir ve profesör olarak emekli olur.

Ümit Meriç'in Milliyetçilik yaklaşımı, 1960'lardan itibaren babasıyla birlikte etkileşimde olduğu Aydınlar Ocağı çevresinin etkisiyle Türk-İslâm Sentezi düşüncesinin bir yansıması olarak derinleşir. Bu yaklaşımını Ümit Meriç TBMM'nin 100. yılı için hazırlanan video serisindeki konuşmasında şu cümlelerle somutlaştırır: "Ben, bugün, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun 100. yılını kutlamıyorum. Ben, bugün, Cumhurbaşkanlığı forsumuzda olduğu üzere, 16 Türk devletinin ilki olan Büyük Hun İmparatorluğu'nun kuruluşunun 2226. yılını da tebrik ediyorum. Rabbim, devletimizi pâyidar, milletimizi bahtiyâr eylesin" (2020, 30 Ocak, TBMM YouTube Kanalı). Ümit Meriç (2018a: 80) anne tarafından bir dönem Osmanlı'ya, I. Bayezid'e karşı Timur'un yanında saf tutmuş olan bugünkü Aydın ve Muğla illerini kapsayan bölgede varolmuş Anadolu beyliklerinden biri olan Menteşeoğulları Beyliğinin⁴ Bey soyundan ve yine anne tarafından Osmanlı ordusunda görevli Sancaktar Ali Bey'in soyundan gelir. Menteşeoğulları Beyliği Bey soyu ile Osmanlı dönemi sancaktarlarından olan bir ailenin kızı olmasının Ümit Meriç'te Türklük bilincini beslediğini söylemek mümkündür. Binlerce yıl geriye çekilebilen Türklük bilinci ile babasının dedelerinden gelen ulema birikiminin etkisiyle de derinlikli olarak içselleştirdiği 1500 yıla yaklaşan ve kendinden önceki vahiy gelen dinlerin özünü birleştiren İslâm'ın derinliği, onun için varoluşsal bir bütünlüktür. 1970'li yıllarda Ahmet Cevdet Paşa ve eserleri üzerine yaptığı tezde; Osmanlı Devleti'nde yaşayanları, bu topraklardaki insanları ve varoluş dinamiğini birleştirici unsurlar olarak ortaya konulan İslâm ve Türk, Ümit Meriç'in (1975, 2002), hem tezinin ana fikirlerinden biri olur, hem de fikir hayatının omurgasını inşa eder. Cemil Meriç ideolojik milliyetçilikten kültürel milliyetçiliğe yönelerek Türkçe'nin, kelimelerin ve kavramların korunmasını savunur. Ümit Meriç, milliyetçiliği İslâm-Türk düşüncesi ekseninde genişletir. Milliyetçilik konusundaki farklılaşmaları toplamda bütüncü bir yaklaşım sağlar.

Cemil Meriç ve Ümit Meriç'in inanç ve düşünce dünyalarındaki bütünleşmeyi getirecek dönüşümleri, kendi bireysel yaşamlarının farklı dönemlerine tekabül eder. Cemil Meriç'in (d.1916) 60'lı yaşları ile Ümit Meriç'in (d.1946) 30'lu yaşları dinî yaşamlarının yakınlaştığı dönemler olur. Cemil Meriç'in vefat ettiği dönemde, bu yakınlık üst seviyededir. Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in duygu ve düşünce dünyalarının bütünleşmesinin algılanmasına dair dikkat çekici bir örnek vardır. "Namaz kılan bir toplumun psikolojiye, zekât veren bir toplumun da sosyolojiye ihtiyacı yoktur" cümlesi günümüzde, özellikle sosyal medya mecralarında Cemil Meriç'e atfedilmekte, bu ifade her kesimden isimler tarafından paylaşılmaktadır. Ancak bu söz Ümit Meriç (1996, 10 Nisan)

⁴ Kapsamlı bilgi için bkz. Menteşeoğulları Beyliği Maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

tarafından söylenmiştir. Ümit Meriç'e ait olmasına rağmen, bu sözün Cemil Meriç'e ait olarak yayılmasının, bu şekilde kabul edilmiş olmasının, onay görmesinin arka planında, baba ile kızın duygu ve düşünce dünyalarındaki bütünleşme yer alır. Bu olgularla birlikte, iki isim arasında bütünleşmeyen taraflar da vardır. Cemil Meriç'in, ortaya koyduğumuz üzere din konusunda Ümit Meriç'e göre daha arafta durduğunu belirtmek gerekir. Aynı durum düşünce dünyası için de geçerlidir. "[D]ilimle zevklerimle, heyecanlarımla, yarım *Büyük Doğu*⁵ kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla *Yön*⁶'e yakınım" diyen Cemil Meriç (1964, 19 Kasım), hiçbir zaman ne *Büyük Doğu* dergisi ne de *Yön* dergisi zihniyetine, düşünce ve eylem dünyasına tümüyle ait olur. Cemil Meriç, nerede durursa dursun, mutlaka durduğu yerin dışında bir yere her zaman güçlü biçimde temas eder. Ümit Meriç, hiçbir zaman *Yön* içerisinde olmadığı gibi, tümüyle *Büyük Doğu* çizgisi içerisinde de değerlendirilemez. Ancak babasına göre *Büyük Doğu*'ya daha yakın düştüğünü söylemek mümkündür. Bu açıdan Cemil Meriç'te akıl hiçbir zaman devreden çıkmaz ve akıl-kalp dengesinde akıl öndedir, aynı durum Ümit Meriç'te büyük ölçüde tersine işler. Ümit Meriç'te kalp hiçbir zaman devreden çıkmazken, akıl-kalp dengesinde kalp öndedir. Baba-kızın duygu ve düşünce, söylem ve eylem, varoluş pratikleri ve varlık tasavvuru yönelimlerinde bu dinamikler belirleyicidir.

Dört İzlek Ekseninde Kitaplarının Etkileşimleri

Kitaplarının konuları, alanları ve içerikleri; baba ile kız arasındaki entelektüel bağı açıklamak için ortaya koyduğumuz izlekler hakkında çeşitli fikirler verir. Cemil Meriç (2007e) *Saint Simon İlk Sosyolog*, *İlk Sosyalist* kitabı ile Avrupa'da, Batı'da Sosyoloji biliminin kurucusu kabul edilen bir ismi incelerken Ümit Meriç (1975, 2002), *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü* kitabı ile Osmanlı Devleti'nde sosyolojinin öncüsü kabul edilen Ahmet Cevdet Paşa'yı inceler. Cemil Meriç Batı'dan, Ümit Meriç daha Doğu'dan bir isimle sosyolojide yoğunlaşır. Cemil Meriç (2006a, 2006b, 2006c), 1940'lı, 1950'li yıllarda Honoré de Balzac ve Victor Hugo tercümelemleri ve Batı edebiyatı eleştirileri ile esas olarak temellerini attığı edebi çalışmalarını *Hint Edebiyatı [Bir Dünyanın Eşiğinde]*, *Kırk Ambar*, *Kültürden İrfana* kitaplarında toplar ve yeni yönelişler yaparken, Ümit Meriç (2000) Selma Karışman ile birlikte hazırladığı *Ebediyetin Huzurunda Ahmet Hamdi Tanpınar* eseriyle Türkiye'deki edebiyatın zirve isimlerinden birini çalışır. Sosyolojide olduğu gibi edebiyatta da Cemil Meriç açısından önce Batı, sonrasında Doğu'ya yöneliş gözlemlenirken, Ümit Meriç bulunduğu toprakların edebiyatına ağırlık verir. Cemil Meriç (2007a, 2007d, 2006d) *Bu Ülke, Mağaradakiler* ve *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* eserleri ile psikolojik, sosyolojik, kültürel, tarihsel ve güncel değerlendirmeler açısından zengin açılımlar sunarken Ümit Meriç (2018c, 2019) akademik makalelerini bir araya getiren *Türkiye Kanatlarınızın Altında* ve kendisi dışındaki çeşitli isimlerin metinlerini de içeren *Sosyoloji Konuşmaları* kitaplarında bu kapsamdaki fikirlerini ortaya koyar. Cemil Meriç (2016) *Işık Doğudan Gelir* derken, Ümit Meriç (2012) adeta babasının eserine nazire yaparcasına *Işık Batıdan Da Gelir* kitabını yayınlar. Cemil Meriç'in (2007b, 2007c) iç dünyasının derinliklerine yolculuk yaptığımız *Jurnal*'lerine karşılık Ümit Meriç'in (2014) *İçimdeki Cennete Yolculuk* kitabında yer alan ve kitaplara girmeyen onlarca söyleşisinin önemli bir kısmı, kitabının da adıyla özdeşleşen biçimde okuyucuya iç dünyasında yolculuğa çıkartır. Baba ve kızın iç dünyaları zengindir. *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul* ile *Dualar ve Aminler* kitapları ise Ümit Meriç'in (2010, 2020, 2018b) babasının çalışma alanlarının dışındaki düşünce dünyasının seyri ve ilgilerinin farklılaşması bağlamında değerlendirilebilir. Baba ile kızı arasında kelimelerden kavramlara, cümlelerden paragraflara, makalelerden kitaplara etkileşimli, çok yönlü ve derinlikli düşünsel bağlar inşa edilir.

⁵ Necip Fazıl Kısakürek'in 1943-1978 yılları arasında yayınladığı, zaman zaman açılıp kapanan, milliyetçi-muhafazakâr-dindar bireyleri, grupları ve akımları etkileyen dergi.

⁶ 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra 1961-1967 yılları arasında Doğan Avcıoğlu tarafından çıkarılan sol merkezli muhalif dergi.

Değerlendirme ve Sonuç

Cemil Meriç ile Ümit Meriç, koşullar gereği 33 yıl birbirleri ile baba-kız ilişkisi ötesinde entelektüel boyutları olan bir yaşam dinamiği içerisinde bulunmuşlardır. İlişkilerinin entelektüel boyutundaki etkileşim, fikirlerinin gelişiminde karşılıklı yansımalar getirmiştir. Ümit Meriç, Cemil Meriç'in vefatından sonra bu entelektüel mirası, kendi yorumuyla temsil etmeye devam etmiştir.

Bu çalışmada ele aldığımız 4 temel izlek dışında; tarih, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, akımlar, ideolojiler ve diğer birçok bilim dalları, fikirler ve aydınlar üzerinden Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in düşünce dünyalarının etkileşimlerine bakılabilir. Bununla birlikte ortaya koyduğumuz izleklerin bireysel, sosyal ve entelektüel boyutları ile düşünce dünyalarına dair temel çerçeveleri verdiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda başka karşılaştırmalar da yapılabilir. Ümit Meriç, memurların kullanmasının yasak olduğu bir dönemde tesettür kararı aldığı için üniversiteden ayrılmış olmasıyla, bu kararlı hareketiyle, babası gibi inandığı ve düşündüğü yolda fedakârlık yapma cesareti olduğunu göstermiştir. Kararlı duruşları, onların hayattaki çizgilerini biçimlendirir. Baba-kız duygu ve düşünce dünyalarındaki tercihlerinden dolayı yalnız kalmayı, ötelenmeyi, toplumun dışında kalmayı önemsemeden inandığını yapabilmek noktasında örtüşürler. Cemil Meriç ile Ümit Meriç arasında, bunun gibi, kişilik özellikleri, konuşma ve yazma üslupları, eleştirel yaklaşımları, çalışma yöntemleri, çevirileri, kitap, kütüphane ve sahaf ilgileri, hocalık tavırları, çalışma disiplinleri ve ciddiyetleri, insanlar ve olaylar karşısındaki tutumları ya da politik tercihleri üzerine başka birçok etkileşimler, benzerlikler ve farklılıklar ortaya koymak mümkündür. Çalışmamızın amacı sınırlıdır: Biyolojik olarak baba-kız olan, bu bağın ötesinde on yıllar boyunca birlikte okuma, düşünme ve yazma süreçlerini yaşayan iki fikir insanının bu etkileşimine dair ana hatlarıyla bazı saptamaları ortaya koymak.

Kütüphanesini kendi kuran Cemil Meriç büyük ölçüde kendi kendisini yetiştirmek zorunda kalırken, Ümit Meriç iyi bir kütüphaneye doğar ve onu besleyen fikir insanları ile çocukluğundan itibaren tanışır. Cemil Meriç, on yıllar içinde evrilen fırtınalı bir entelektüel yolculuk yaparken Ümit Meriç 30'lu yaşlarına değin seküler, Batıcı, modernist sınırlarda bir düşünce dünyası ortaya koyar. Cemil Meriç, küçük yaşlarından itibaren eleştirel sorgulamaya yönelirken, Ümit Meriç öncelikle içinde bulunduğu entelektüel ortamın fikirlerini kavramaya yönelir. Cemil Meriç, 60'lı yaşlarının sonlarına değin dinî duygu ve düşünceleri sürekli sorgularken, Ümit Meriç 30'lu yaşlarının başında Müslüman bir birey olarak hayatına ve düşünce yolculuğuna devam etmeye karar verir. Cemil Meriç sürekli dönüşen düşünce evrenleri içinde yer alırken Ümit Meriç, ruhi gerilimlerle yaşadığı içsel manevî dönüşümün düşüncelerine şekil vermesi ile kanonu tanımlı çizgisel bir fikir akışı gösterir, babasının uygarlıktan umrana ve kültürden irfana geldiği noktayı esas alan ve dinî ve millî değerleri sentezleyip içselleştiren bir irfan yaklaşımı üzerinde karar kılar ve bu temeli esas alarak babasının entelektüel bayrağını akademisyenliği, eserleri, faaliyetleri ve yaşantısıyla somutlaştırır, devraldığı entelektüel mirası babasıyla kesiştikleri dönemden itibaren tarih ve coğrafya bütünlüğünde kültür ve medeniyet birikimi olarak yaslandığı Anadolu toprağında kendi yorumuyla derinleştirmeye ve genişletmeye devam eder, günümüze getirir.

Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in düşünce dünyaları arasında benzerlikler, örtüşmeler ve ortaklıklar olmakla birlikte, ayrışmaların, farklılıkların, hatta çatışmaların da olduğu görülür. Esasen sağlıklı bir entelektüel gelişimin ön şartı da fikir etkileşimi içerisine olan bireylerin özgür ve bağımsız biçimde duygu, düşünce ve tercihlerini baskı, sınırlama ve zorlama altına kalmadan ifade edebilmeleridir. 33 yıl, kesintiye uğramayan bir entelektüel yolculuk yapan Cemil Meriç ve Ümit Meriç, baba ile kızı, böyle bir düşünsel olgunluğun da güçlü bir örneğini vermişlerdir.

Hayatları boyunca öğrenmeyi ve öğretmeyi kendilerine ilke edinmiş Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in düşünce dünyalarının karşılaştırmalı değerlendirmesi, 200 yıllık modernleşme tarihimizde Osmanlı'dan gelen birikimle yoğrulmuş Türkiye'nin XX. yüzyılına ait düşünce tarihinin ana izleklerini ortaya koyarken, aynı zamanda birlikte okuyan, düşünen ve yazan iki insanın entelektüel

bağını fikirler ekseninde anlamlandırır, nihayetinde babadan kızına aktarılan entelektüel mirasın yerel ve evrensel boyutlarıyla derinleşen ve genişleyen çok yönlü bir haritasını verir.

Kaynakça

- Babamdan Bana Söyleşileri: Prof. Dr. Ümit Meriç'in dilinden babası Cemil Meriç (2018, 19 Aralık). Türkiye Diyanet Vakfı Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (TDV KAGEM).
- Cemil Meriç ile Mülakat (Söy. H. Arslan) (1986). *Nesillerin Mirası: Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı* (içinde s. 586-594). Türkiye Yazarlar Birliği.
- Cemil Meriç ve Kitap Sevgisi (Söy. A. Karaçam ve İ. Karatop) (2003). *Yedi Ambar*, s. 37-50.
- Çav, E. (2021). Kayıp Dergi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi'nin 1983 tarihli 23-24. sayısına uygulanan sansür. *Turkish Studies*, 16(1), 103-149. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.47218>
- Menteşeogulları maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/menteseogullari>, E.t. 7 Temmuz 2020.
- Meriç, C. (1964, 19 Kasım). Sartre, Babeuf, Tahsin Yücel. *Jurnal - Cilt 1- 1955-65* (2007, 17. baskı) (içinde s. 359-363). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1968, 10 Nisan). Oryantalizm, kapitalizmin keşif kolu ve İbn Haldun. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (2006, 10. baskı) (içinde s. 172-177). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1974, 29 Ekim). Hükümlerimi tayin eden. *Jurnal - Cilt 2 - 1966-1983* (14. baskı) (içinde s. 201-203). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1975, 7 Aralık). Marksizm ve İslâmiyet. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (2006, 10. baskı) (içinde s. 290-296). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1981, 18 Mart). Oryantalizm. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (2006, 10. baskı) (içinde s. 345-349). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1981, 9 Ağustos). İsmet Özel. *Jurnal - Cilt 2 - 1966-1983* (14. baskı) (içinde s. 300-301). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2006a). *Bir dünyanın eşiğinde* (9. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2006b). *Kırk ambar - Cilt 1 - Rûmuz-ül edeb* (9. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2006c). *Kırk ambar - Cilt 2 - Lehçe-t-ül hakayık*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2006d). *Sosyoloji notları ve konferanslar* (10. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2006e). *Umrandan uygarlığa* (12. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007a). *Bu ülke* (28. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007b). *Jurnal - Cilt 1- 1955-65* (17. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007c). *Jurnal - Cilt 2 - 1966-83* (14. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007d). *Mağaradakiler* (14. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007e). *Saint-Simon ilk sosyolog, ilk sosyalist* (10. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2016). *Işık doğudan gelir* (10. baskı). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2019). *Kültürden irfana* (7. baskı). İletişim Yayınları.

- Meriç, Ü. (1975). *Cevdet Paşa'nın cemiyet ve devlet görüşü* [Yayınlanmış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
- Meriç, Ü. (1986, 2 Temmuz). Un Historien Ottoman de l'Ecole Khaldunienne, Cevdet Paşa (Bildiri). Cezayir/Tiaret: Uluslararası İbn Haldun Kongresi.
- Meriç, Ü. "Ara'f'ta yalnız yaşadı ama yalnız ölmedi" (Söy. A. E. Kavaklı) (1987, Ekim). *Sur*, 139, 36-40.
- Meriç, Ü. (1996, 10 Nisan). Türk sosyoloğu Ahmet Cevdet Paşa – Babam Cemil Meriç. (Yedinci Kayseri Kültür ve Sanat Haftası). Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü.
- Meriç, Ü. (1996, 27 Ekim). Bir Osmanlı sosyoloğu: Ahmet Cevdet Paşa (Bildiri). İstanbul: Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu (İBB Kültür Başkanlığı, Atatürk Kitaplığı).
- Meriç, Ü. ve Karışman, S. (Haz.) (2000). *Ebediyetin huzurunda Ahmet Hamdi Tanpınar*. Ufuk Yayınları.
- Meriç, Ü. (2002). *Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet görüşü*. Timaş Yayınları.
- Meriç, Ü. "Deprem olunca başımı kapattım" (Söy. B. Akçura) (2003, 6 Haziran). *Milliyet*.
- Meriç, Ü. "Anadolu'dan gelenlerle İstanbul yeniden İslâmlaştı" (Söy. S. Çalışkan) (2004, 11 Kasım). *Milli Gazete*.
- Meriç, Ü. "Başörtümün siyasi yanı yok" (Söy. N. Ilıcak ve G. Göktürk) (2004, 30 Kasım). *Tercüman*.
- Meriç, Ü. "Her dem yeni doğarız" (Söy. G. Kırgız) (2007). *İçimdeki Cennete Yolculuk* (26. baskı) (içinde s. 9-36). Timaş Yayınları.
- Meriç, Ü. "Teneşirdeki kimliğimi kürsüdeki kimliğime tercih ettim" (Söy. C. Özdemir) (2010, Nisan). *Yeni Dem*, 36-38.
- Meriç, Ü. (2010). *Seyyahların aynasında şehirlerin sultanı İstanbul*. Albaraka Türk Yayınları.
- Meriç, Ü. (2012). *Işık batıdan da gelir*. Timaş Yayınları.
- Meriç, Ü. "Ben sadece Cemil Meriç'in kızı olma avantajına değil, aynı zamanda Fevziye Menteşoğlu Meriç'in kızı olma avantajına da sahibim" (Söy. N. Akgül) (2014). *Birlik'ten Haber*, 19, 4-5.
- Meriç, Ü. (2014). *İçimdeki cennete yolculuk* (26. baskı). Timaş Yayınları.
- Meriç, Ü. (2018, 5 Ağustos). Sosyolojide nokta yoktur! (İbn Haldun Üniversitesi Konuşması). *Sosyoloji Konuşmaları* (Genişletilmiş 4. baskı) (içinde s. 401-425). Kapı Yayınları.
- Meriç, Ü. (2018a). *Babam Cemil Meriç* (Genişletilmiş 11. baskı). İnsan Yayınları.
- Meriç, Ü. (2018b). *Dualar ve aminler* (Genişletilmiş 4. baskı). Kapı Yayınları.
- Meriç, Ü. (2018c). *Türkiye kanatlarınızın altında* (4. baskı). Kapı Yayınları.
- Meriç, Ü. (2019). *Sosyoloji konuşmaları* (Genişletilmiş 4. baskı). Kapı Yayınları.
- Meriç, Ü. (2020). *Seyyahların aynasında İstanbul* (Genişletilmiş 2. baskı). Albaraka Yayınları.
- TBMM'nin 100. Yılı (2020, 30 Ocak). TBMM'nin Resmi (Youtube Hesabı), <https://www.youtube.com/watch?v=ygt7A4uvJuM>, E.t. 7 Temmuz 2021.
- Ümit Meriç ile Eğitim Hakkında Bir Söyleşi (Söy. N. Karabacak ve H. Avan) (2003, Aralık). Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Ümit Meriç'le mülakat (Söy. Z. Kürüm ve E. Zengin) (2005, 9 Aralık). *Cemilmeric.net*.

Yardım, M. N. (2004). Ümit Meriç (1946-). *Yazar olacak çocuklar* (içinde s. 297-299). Selis Kitaplar.